

SCI-CONF.COM.UA

**MODERN DIRECTIONS
OF SCIENTIFIC RESEARCH
DEVELOPMENT**

**PROCEEDINGS OF XII INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
MAY 18-20, 2022**

**CHICAGO
2022**

MODERN DIRECTIONS OF SCIENTIFIC RESEARCH DEVELOPMENT

Proceedings of XII International Scientific and Practical Conference

Chicago, USA

18-20 May 2022

Chicago, USA

2022

40.	Сайко В. Г., Наритник Т. М. МОДЕЛЬ ОЦІНКИ ПАРАМЕТРІВ ЯКОСТІ ОБСЛУГОВУВАННЯ ГЕТЕРОГЕННОЇ МЕРЕЖІ 5G ТЕРАГЕРЦОВОГО ДІАПАЗОНУ	240
41.	Фиалко Н. М., Динжос Р. В., Шеренковский Ю. В., Меранова Н. О. ВЛИЯНИЕ ДЛИТЕЛЬНОСТИ ПРОЦЕССА СМЕШЕНИЯ КОМПОНЕНТОВ В РАСПЛАВЕ ПОЛИМЕРА НА ТЕПЛОПРОВОДНОСТЬ НАНОКОМПОЗИТОВ	251
42.	Цюцюра М. І., Єрукаєв А. В., Солодей Н. І., Циганок Б. В. АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ ВІЗУАЛЬНОГО ПРОГРАМУВАННЯ У РІЗНИХ СФЕРАХ ДІЯЛЬНОСТІ	258
43.	Шановалов О. В., Стара А. В., Мішин М. С. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕВАКУАЦІЙНИХ АВТОМОБІЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ПАСАЖИРІВ ЗА НАПРЯМКОМ УКРАЇНА- РУМУНІЯ	265
PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES		
44.	Dubiahin O. B. INTER-LEVEL BALANCE MODEL	270
GEOGRAPHICAL SCIENCES		
45.	Байцар А. Л., Манько А. М. ОРГАНІЗАЦІЯ АНІМАЦІЙНИХ ПОСЛУГ ТА ЗАХОДІВ ЯК ЗАСІБ ЗАДОВОЛЕННЯ ПОТРЕБ І МОТИВІВ ТУРИСТІВ	281
46.	Гавришок Б. Б., Сивий М. Я. РЕТРОСПЕКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСВОЄННЯ ПОДІЛЬСЬКИХ ТОВТР В АРХЕОЛОГІЧНИЙ ПЕРІОД	291
47.	Манько А. М., Цюпа Ю. С. СПОРТИВНІ СПОРУДИ ТА СПОРТИВНО-ПОДІЄВА ІНФРАСТРУКТУРА ЛЬВІВЩИНИ	298
48.	Сивий М. Я., Дем'янчук П. М. ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (УКРАЇНА) У ЗВ'ЯЗКУ З РОЗВИТКОМ ПРОМИСЛОВОСТІ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ	305
49.	Харитонов В. М. ЛАНДШАФТНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОЛИШНЬОГО ШИРОКІВСЬКОГО РАЙОНУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ УКРАЇНИ	312
GEOLOGICAL AND MINERALOGICAL SCIENCES		
50.	Ігнатишин В. В., Іжак Т. Й., Ігнатишин М. Б., Ігнатишин А. В., Вербицький С. Т. ВПЛИВ ГІДРОГЕОЛОГІЧНОГО СТАНУ НА ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН РЕГІОНУ: СЕЙСМОТЕКТОНІЧНИЙ АСПЕКТ	318

УДК 913 (477)

**РЕТРОСПЕКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСВОЄННЯ
ПОДІЛЬСЬКИХ ТОВТР В АРХЕОЛОГІЧНИЙ ПЕРІОД**

Гавришок Богдан Борисович

к. геогр. н., доц.

Сивий Мирослав Якович

д. геогр. н., проф.

Тернопільський національний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка
м. Тернопіль, Україна

На основі археологічних даних проаналізовано природні передумови та геопросторові закономірності заселення Товтр і прилеглих територій Тернопільської області з палеоліту до XIII століття. Окреслено господарську спеціалізацію окремих археологічних культур. Простежено вплив господарської діяльності населення на природні геосистеми регіону та формування антропогенних ландшафтів на окремих часових зрізах.

Ключові слова: природні передумови заселення, археологічні пам'ятки, Товтри, господарська діяльність, поселення.

Поділля загалом і Товтрове пасмо зокрема належать до територій давно заселених і освоєних людиною. Результатом цього є значна антропогенна трансформація регіону і формування природно-господарських систем, які не здатні до саморегуляції. Таким чином, постає необхідність наукового обґрунтування заходів щодо оптимізації природокористування в їх межах. Необхідне вивчення етнокультурних господарських традицій регіону, для розуміння генезису сучасних антропогенних (в т. ч. культурних) та умовно-природних ландшафтів.

Вивченням заселення та господарського освоєння Поділля в цілому чи окремих його частин займались переважно археологи. Так О. Ситник [1] ґрунтовно вивчив процес заселення регіону в палеоліті та частково в мезоліті,

Б. Строцень [2] виявив закономірності розселення черняхівських племен на Поділлі, І. Русанова (1986), М. Ягодинська (1998) та Б. Тилишак (1986, 1998) дослідили давньоруські поселення, зокрема городища-святилища в Медоборах. Праці археологів можуть служити основою для проведення історико-географічних реконструкцій. Проблемам заселення Подільського регіону присвячені роботи географів Л. Воропай, М. Куниці [3], В. Круля [4], Л. Теодорович [5], С. Романчука [6], І. Ковальчука (2004) та ін. Роботи цих науковців так чи інакше зачіпають територію рифового пасма, але для жодного з них останнє не було окремим предметом дослідження.

Метою даного дослідження є виявлення природних передумов та геопросторових закономірностей господарського освоєння Подільських Товтр і прилеглих територій.

П. Дем'янчук [7] підкреслює, що процеси розселення у просторово-часовому вимірі детермінуються як природними так і соціально-економічними чинниками, при чому перші переважали на початкових етапах розселення, а останні – на пізніших. Можна говорити про своєрідну ландшафтну зумовленість розміщення поселень. Проте не всякий ландшафт був сприятливим для поселення давніх людей. Л. Гумільов (1990), Ф. Мільков (1990), П. Дем'янчук (2003) зазначали, що провідну роль у розміщенні поселень відігравала наявність крайових (маргінальних) ландшафтів. Саме такими є природні геосистеми товтрових схилів і прилеглих до них рівнин. Сприятливість регіону зростає ще й тому, що Товтри не є вододілом і в багатьох місцях пересікаються прохідними річковими долинами.

Внаслідок цього досліджувана територія інтенсивно заселялась починаючи з ашельської доби палеоліту. Як справедливо зазначає В. Круль [4], палеолітичні стоянки не слід вважати поселеннями в сучасному сенсі цього слова, та все ж це певні форми територіального розселення, які теж заслуговують на увагу. За даними Л. Теодорович [5], тогочасні громади селились на мисоподібних виступах з крутими схилами. Територіально пам'ятки цього часу зосереджені в басейні Серету між с. Малашівці та

м. Тернопіль (Тернопільська група за Л. Теодорович). Значно менше їх на півночі Збараського району в басейні Горині. Залежно від абсолютної висоти розміщення палеолітичні стоянки поділяються на дві групи: 1) розміщені на низьких терасах чи в нижніх частинах схилів річкових долин; 2) розміщені на товтрових горбах (Великий Глибочок, Старий Збараж (гори Скалка, Весела, Чернеча), Ігровиця І). Ймовірно другий варіант розміщення мав на меті спостереження за рухом тварин по території. Для виготовлення знарядь праці палеолітичне населення використовувало кремій, а тому стоянки того часу часто приурочені до виходу на денну поверхню порід туронського ярусу крейдової системи, як наприклад в долині Серету та Горині.

В мезоліті природні умови змінюються у зв'язку з пом'якшенням клімату. Провідною корисною копалиною залишається кремій. Проте поселень мезоліту в межах регіону виявлено мало і головна причина цього – їх ніхто спеціально не вивчав. Наявна інформація що до цього періоду систематизована О. Ситником (2009). Виявлені на даний час стоянки мезоліту у своєму розміщенні повторюють географію палеолітичних поселень. З аналогічних причин в регіоні виявлено лише одне поселення доби неоліту (у долині Збруча).

Населення палеоліту й мезоліту – це мисливці й збирачі. Відповідно вплив їх на природне середовище був мінімальний. Ситуація кардинально змінюється в енеоліті, коли на території Поділля набуло розвитку відтворювальне господарство. В межах досліджуваного регіону цей період представлений трипільською культурою та культурою кулястих амфор. Провідна галузь господарства – землеробство. Набуло розвитку також тваринництво, зокрема вигінне. Таким чином, починаючи з енеоліту в регіоні формуються агро- та селитебні ландшафти. Розвиток гончарного ремесла та будівництво жител передбачали видобуток лесоподібних суглинків. Трипільські поселення виявлені в усіх трьох центрах палеолітичного заселення, а також в центральній частині Збараського району, у долині Збруча південніше с. Рожиськ та на півдні Гусятинського району. Природною передумовою поселень трипільців була наявність лісу, який використовувався для

будівництва жител, і ділянок родючого ґрунту. Саме ці лімітуючі чинники зумовили окреслену географію поселень. Стосовно ступеня впливу трипільської протоцивілізації на середовище існування є різні точки зору.

Цікаві дослідження з цього приводу С. Романчука [6]. Головними причинами нетривалого існування поселень і постійних переселень трипільців згаданий автор вважає виснаження, еродованість і забур'яненість агроландшафтів, деградацію пасовищ, знищення лісів, антисанітарію в селищах і навколо, підгнивання дерев'яних конструкцій будівель і початок їх руйнування. С. Романчук вважає, що за своїм впливом на ландшафти трипільська культура класичної доби виглядає як чинник зміни їх типологічних ознак. За його даними, трипільське природокористування не тільки зупинило поширення деревної рослинності, а й суттєво скоротило лісові масиви. В результаті цього Правобережний лісостеп ряснів зонами рукотворних екологічних катастроф. Після закінчення кліматичного оптимуму Атлантичного часу і аридизації клімату землеробство перестає себе виправдовувати і трипільська культура припиняє існування.

Доба бронзи (кінець III – кінець II тис. до Р. Х) ознаменувалась зміною кліматичних умов. Посушливий клімат зумовив поширення тваринництва як основи господарювання більшості тогочасних археологічних культур. Як наслідок – суттєве зниження антропогенного тиску на природне середовище. В епоху бронзи в межах досліджуваної території проживали племена різних археологічних культур, зокрема Подільської групи підкарпатської культури шнурової кераміки (с. Остап'є, Качанівка, Ставки, Хоростків тощо), культури Ноа (с. с. Кретівці, Мільно, Чистилів тощо) та культури багатоваликової кераміки (с. Остап'є тощо). Загалом виявлено понад 10 пам'яток цього часу.

Особливе місце в заселенні Товтр і прилеглих територій належить добі раннього заліза. У цей період досліджувана територія перебувала під впливом як скіфського елемента, так і кельтських традицій. Тут існувала ціла низка археологічних культур з різними господарськими традиціями, але провідна роль у більшості з них належала орному землеробству і вигінному

тваринництву. Суттєво збільшується кількість поселень на всій території, проте основними осередками заселення і надалі залишались долини рік: Серет, Гнізна, Горинь та Гнила.

На протязі II – V ст. після Р. Х. територію області заселяли племена черняхівської культури. В цей період поселенське навантаження в регіоні знову різко зростає. Підтвердженням цього є численні поселення та могильники. Черняхівські поселення виявлені біля сіл Старий Збараж, Кобилля, Кретівці, Охримівці, Максимівка, Колодіївка, Панасівка, Стрийка, Галушенці, Городниця тощо. Геопросторові закономірності розташування черняхівських поселень на Західному Поділлі встановив Б Строць [2]. Природними передумовами розміщення цих поселень є: наявність води та полегшений доступ до неї, розташування поселень тільки на чорноземах. Причина цього – землеробсько-скотарський уклад господарства.

У середині першого тисячоліття нашої ери відбувається суттєва трансформація природних систем за рахунок розвитку так званого підсічного землеробства: для збільшення площ під посіви вирубують та випалюють ліси. Окрім цього, деревина була потрібна для будівельних матеріалів та палива. Як наслідок спостерігається зменшення частки заліснених територій у структурі ландшафтів, зростає ступінь антропізації. В 6 – 7 ст після Р.Х. у слов'янських племен з'являється прогресивніша система землеробства – замість підсічної – двопільна орна. Вирощували ярові та озимі культури. Розвивалося скотарство. Населення займалося мисливством, рибальством, розводили бджіл і збирали мед.

Археологічні пам'ятки давньоруського періоду представлені селищами, городищами та похованнями. В межах досліджуваного регіону давньоруські селища та городища виявлено біля сіл Старий Збараж, Романове Село, Мильне, Ратище, Городище, Малашівці, Капустинці, Колодно і Котюжники. Давньоруські поховання в межах Товтр знайдено біля сіл Остап'є та Кретівці. Є вони також в околицях сс. Старий Вишнівець та Рожиськ.

Проте найбільш цікавими з археологічних пам'яток товтрового пасма є давньоруські городища-святилища на території сучасного природного заповідника «Медобори». Ці пам'ятки розміщені безпосередньо на вершинах товтрових горбів (Бохіт, Говда і Звенигород) і мали в IX – XIII століттях важливе сакральне значення. За даними Б. Тимошука [8] давньоруські городища-святилища з оточуючими їх поселеннями становлять єдиний археологічний комплекс, відомий як «Збруцький культовий центр». Очевидно природною передумовою його розташування була малодоступність горбистої, вкритої лісами території. Головним на Збручі було святилище Звенигород. Для його облаштування були використані культові кам'яні вали скіфського часу. До складу святилища відносяться також поселення землеробів в урочищі Замчище та поселення ремісників в урочищах Бабина долина і Стадня. Важлива роль в складі святилища Звенигород належала джерелам води в підніжжі мису, на якому розміщене городище. Останні існують й досі і вважаються лікувальними.

Запропонований вище аналіз заселення території є очевидно неповним, адже відтворює археологічну пізнаність регіону тільки на даний час, проте він дозволяє зробити певні **висновки**:

- в межах досліджуваної території достатньо чітко виділяються **три осередки заселення**, в кожному з яких виявлено пам'ятки всіх археологічних епох, починаючи з середнього палеоліту: 1) Присеретський (Малашівці - Тернопіль); 2) Старозбараський (басейн р. Гнізна); 3) Пригоринський (Вишнівець - Бодаки);
- компактне розміщення пам'яток трьох і більше археологічних культур виявлено вздовж р. р. Гнилої та Збруча, а також на південному заході Збараського району;
- інтенсивне господарське освоєння окремих частин регіону розпочалося з енеоліту і з певними перервами триває й досі. Територіально воно співпадає з розміщенням поселень відповідних археологічних культур;
- Товтрові горби заселялись починаючи з палеоліту, проте особливого значення набули для слов'янського населення в IX – XIII століттях,

коли тут виник на провідний культовий центр язичництва;

- Археологічні пам'ятки «Збруцького культового центру» яскраво демонструють здатність природних комплексів до самовідтворення, адже територія колишніх городищ і сусідніх з ними селищ землеробів та ремісників – суцільний лісовий масив, який до того ж охороняється як заповідний.

Список літератури:

1. Ситник О. С. Середній палеоліт Поділля: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра істор. наук: 07.00.04. Київ: Інститут археології НАН України, 2003. 32 с.

2. Строцень Б. Закономірності розташування черняхівських поселень на Західному Поділлі. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2002. Вип.8. С. 37 – 38.

3. Воропай Л. И., Куница М. Н. Селитебные геосистемы физико-географических районов Подолии. Черновцы: ЧГУ, 1982. 90 с.

4. Круль В. П. Ретроспективна географія поселень Західної України: Монографія. Чернівці: Рута, 2004. 382 с.

5. Теодорович Л. В. Природні умови палеоліту північного Поділля: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: 11.00.04. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2005. 19 с.

6. Романчук С. П. Правобережний лісостеп України як етногеоекологічна ніша трипільців. *Історична географія: початок XXI сторіччя*. Зб. наук. праць. Вінниця: Теза, 2007. С. 53 - 64.

7. Дем'янчук П. М. Історико-ландшафтний аналіз впливу природних умов на заселення Західно-Подільського горбогір'я від найдавніших часів до епохи Середньовіччя. *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Географія*. Тернопіль, 2003. № 1. С. 9 – 14.

8. Тимощук Б. Язичницькі святилища Галицької Русі. *Медобори і духовна культура давніх і середньовічних слов'ян*. Матеріали наукової конференції. Львів: Б. в., 1998. С. 39 – 50.